

Cumhuriyet Dönemi İstanbul'unda Bizans Mimari Mirasına Bakış

Mine Esmer

1. Giriş

Cumhuriyet döneminde İstanbul'un Bizans mimari mirasının ele alınacağı bu yazıda fiziksel sınır olarak Tarihi Yarımada, yani eski sur içi belirlenmiştir. Tarihsel ve sosyal bir arka planla başlayan yazı, İstanbul'daki Bizans çalışmalarına araştırma, kazı, onarım çerçevesinde yer vererek, aynı zamanda büyük imar faaliyetleri, yasal çerçeve, sorumlu kamu ve sivil toplum kuruluşları ile Bizans mimari mirası üzerine çalışmış önemli araştırmacılara da değinecektir. Kronolojik bir sırada aktarılmaya çalışılan yüzyıllık süreç, tek parti dönemi, 1950'de tek parti iktidarının değişmesinden 1973'te çıkan 1710 sayılı yasaya uzanan dönem, 1973-2000 arası ve 2000 sonrası olarak dört kısma ayrılmıştır. Sonuç kısmında ise yaklaşımlar ve güncel durum kısaca değerlendirilmektedir.

2. Tarihsel ve Sosyal Arka Plan

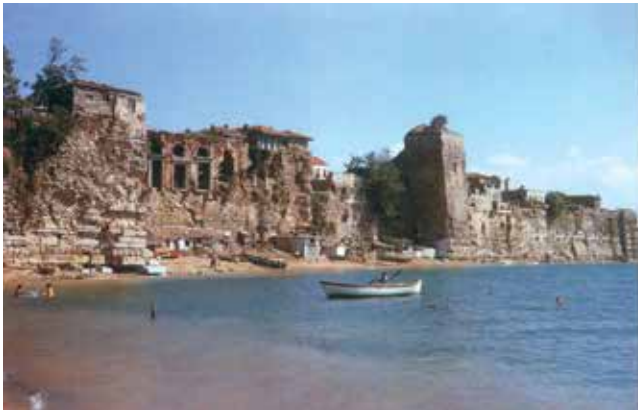
Artık başkent olmayan 1923 İstanbul'u, savaş ve işgalden çıkmış, nüfusu azalmış, mimari ve kentsel dokusu yıpranmıştır. İşgal sırasında yapılan kazılarla tarihi kısmen gün ışığına çıkarılan İstanbul o yıllarda tüm katmanlarıyla dokunulmamış ve eşsiz bir bilgi hazinesi vaat etmektedir. Bu açık gerçeğe karşın yine de Cumhuriyet dönemi boyunca yeni inşaatlar ve düzenlemelerle ortaya çıkan bulgular 2000'lerde bile şaşırtıcı olmaya devam edecektir. Büyük yangınlar ve depremler dışında henüz kapsamlı imar hareketlerinden etkilenmemiş olan Tarihi Yarımada'da kentsel doku Kuban'a göre on dokuzuncu yüzyılın ikin-

ci yarısına kadar topografik verilere uyan organik bir gelişme göstermiş; ancak bazı anıtsal yapılar dışında farklı dönemlerin fiziksel görünümü korunmamıştır (Kuban, 2001:v). Kentin devamlı olarak değişen sokak dokusu ve konutlarına karşılık, topografyaya bağlı olarak ana yönler ve anıtlar sabit röperler olarak kalmıştır. İstanbullu Ermeni bir yazarın 19. yüzyıl sonlarındaki çocukluk anılarına kulak verirse: “*Sürekli değişen renkli bir rüya olan İstanbul'un silüetinde, başların ötesinde, göğe uzanan minareleri selvilerle dostluk eden görkemli camileriyle Türk semtleri vardı. Üzerimde büyük etki bırakan bu rengârenk ve zarif tablo benim ilk görsel izlenimlerimdi*” (Yesayan, 2023:32). İstanbul silüetinde baskın öğelerin zaman içinde değişimi elbette göz ardı edilemez.

İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethi kültürel, demografik, fiziksel yapısında büyük bir kırılma yaratmış; Mamboury'ye göre “*fetih sonrasında canlandırma politikası kapsamında şehrin yollarını, âdetlerini bilmeyenlerin getirilmesiyle keskin bir kopuş yaşanmıştır*” (Mamboury, 1953: 98). Kimi yerlerin veya anıtların isimlerini de değiştiren, bazı kiliselere memleketlerinden azizlerin isimlerini veren kentin o dönemdeki Rum nüfusu, Anadolu ve Balkanlar'dan çeşitli kasaba ve köy halklarının bir mozaiği olarak betimlenebilir (Millas, 1996: 22-23).

Bizans dönemi kentsel dokusunu çoğunlukla yitiren şehirde, yirminci yüzyıla daha çok ana cadde Mese'nin izini süren Divanyolu gibi bazı cadde ve sokak izleri¹, imparator forumlarından

Resim 1. Bukoleon Sarayı sahilyolu geçmeden önce (Curcic, 2010:86) ve 2018 hava görüntüsü (<https://istanbulsurlari.ku.edu.tr/en/essay/76/the-palace-of-boukoleon>).

geriye kalan sütunları çevreleyen meydan parçaları, Tekfur ve Bukoleon Sarayları dışında saraylara dair daha çok altyapı kalıntıları, surlar, Hipodrom'un Sphendone'si, bir kilise, cami, mescit ve müze gibi farklı işlevlerle kullanılan kilise yapıları, ayazmalar, dikilitaş ve sütunlar, harabeler, Osmanlı yapılarında kullanılmış olan devşirme parçalar, bazı yer isimleri (toponimler) ve kısmen doğal çevre ile yapı çevrenin ilişkisi aktarılabilmektedir. Bu son maddeyle ilgili olarak Marmara deniz surları ile deniz ilişkisinin yüzyıl ortasında yitirilene kadar çok özel olduğunu belirtmek gerekir (*Resim 1*). Yine kent içinde de yapıların algılanması, topografya ile kurdukları ilişkiler, set duvarları, bakı noktaları 1950'lere kadar nispeten korunabilmiştir (*Resim 2*). Yirminci yüzyıl ortasına kadar görülen kentteki bu korunabilme durumu az nüfus, inşaat ve yol yapımı sayesinde mümkün olmuştur.

İstanbul'da röper noktaları oluşturan anıtsal yapılar içinde bugün çoğunluğu farklı işlevle kullanılan Bizans dönemi kiliseleri dikkat çekicidir. Yirminci yüzyıla Rum mahallelerinin parçası olarak gelen ondokuzuncu yüzyıl kiliseleri de önem taşır.² Tanzimat'a kadar süregelen kanunlar çerçevesinde aynı yapının aynı yerdeki devamı olarak üst yapıları yenilense de hem kentsel mekân içindeki yerlerinin süreklilik arz etmesi hem devşirme malzemeleri ile geçmişle köprü kurarlar. Bir başka önemli öge, silüet değeri de olan kent surları, arkalarındaki Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri şehir dokusu, üstlerine inşa edilmiş yapılarla örülü fiziksel çevrenin bir parçasıdır.

Tıpkı şehrin sakinleri gibi çok kimlikli, çok kültürlü, çok dilli bir hayat, varlığını İstanbul'da 1934 şehir rehberinde değişene kadar sokak adlarında da gösterir. Bir coğrafyanın toponomisi (yer adları örüntüsü), o topraklarda yaşamış fark-

lı toplulukların kolektif hatıralarını ve deneyimlerini yansıtan çok katmanlı bir kültürel varlıktır (Öktem, 2010:155). 1930'larda başlayan bu değişimin 2000'lere kadar devam ettiğini söylemek yanlış olmaz. Bizans'tan günümüz İstanbul'una kadar süregelen semt isimlerinden Samatya'nın önce Hacı Hüseyin Ağa Mahallesi, 2009 sonrası da Koca Mustafa Paşa Mahallesi içinde kaybolması buna örnektir (Avcı, 2021:29).

İstanbul'un Bizans geçmişini günümüze bağlayan en önemli öğelerinden biri az önce bahsedilen demografik değişime rağmen Rum kültürüdür. İstanbul Rumları geçmişi antik döneme dayanan, dini ritüeller, mutfak kültürü, mimari eserler gibi yer yer birbirinden çok farklı öğeler içeren, çok katmanlı bir kültürün mirasçılarıdır (Anastasiadou, 2012: 200). Yunanca'da "Şehir"/"Η Πόλη" sözcüğü, şehirlerin şehri, kentlerin kraliçesi olarak betimlenen İstanbul için özel isme dönüşür. İstanbullular da "Şehirli/Polites" olarak adlandırılır; bu kelime oyunuyla İstanbullu olmak şehirli olmak, İstanbullu olmamak, şehirli olmamakla bir tutulmuştur (Örs, 2012:196). İstanbul'da mübadele öncesi 300.000 olan Rum nüfus, mübadele sonrası 110.000'e düşer (Frangopoulos, 2012:244). Yine de 1930'ların İstanbul'unda, "küçük insanların hikâyecisi Sait Faik'in hikâyelerinin başkışilerinin birçoğu İstanbul Rum'udur. Balıkçılardır, küçük zanaatkarlardır, pansiyon, dükkân sahipleridir, meşhur meyhanecilerdir. Bu kişiler Sait Faik'in kitaplarında öyle bir anlatılır ki bazı pasaj ve sokaklar balık ve deniz kokusunun yanı sıra Bizans kokar, fakirlik, merhamet; çoğu kez de eğlence kokar."³ Günümüzde ise Fatih İlçesi sınırları içinde yer alan Tarihi Yarımada'da cemaatin kurumsal altyapısı varlığını sürdürse de yaşayan Rum nüfus 200 kişiyi aşmaz (Perouse, 2012: 73).

3. İstanbul'da Bizans Çalışmaları

(Kazi-Araştırma-Belgeleme-Onarım) ile İmar ve İnşaat Faaliyetleri

3.1. Tek Parti Dönemi (1923-1950)

Cumhuriyet döneminde eski eserlerin korunması ve bakımından sorumlu iki ana kurum *Maarif Vekâleti* bünyesinde yer alan Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'dür (Durukan, 2004: 37-38). Osmanlı döneminde kurulan *Muhafaza-ı Asar-ı Atika* (Eski Eserleri Koruma) Encümeni de erken dönemde sadece İstanbul ile sınırlı kalacak biçimde yeni idare tarafından tanınmıştır (Madran, 2002:210). Daha çok tespit ve koruma ihtiyaçlarının belirlenmesine odaklanan Encümen, 1941'e kadar toplam 797 eser tescil eder; tespit-

Resim 2. Encümen Arşivi'nde Odalar Mescidi, 20. yüzyılın ilk yarısına ait olan fotoğrafta arka planda görünen Kariye, yükselen ve artan yapılaşma dolayısıyla günümüzde görünmez.

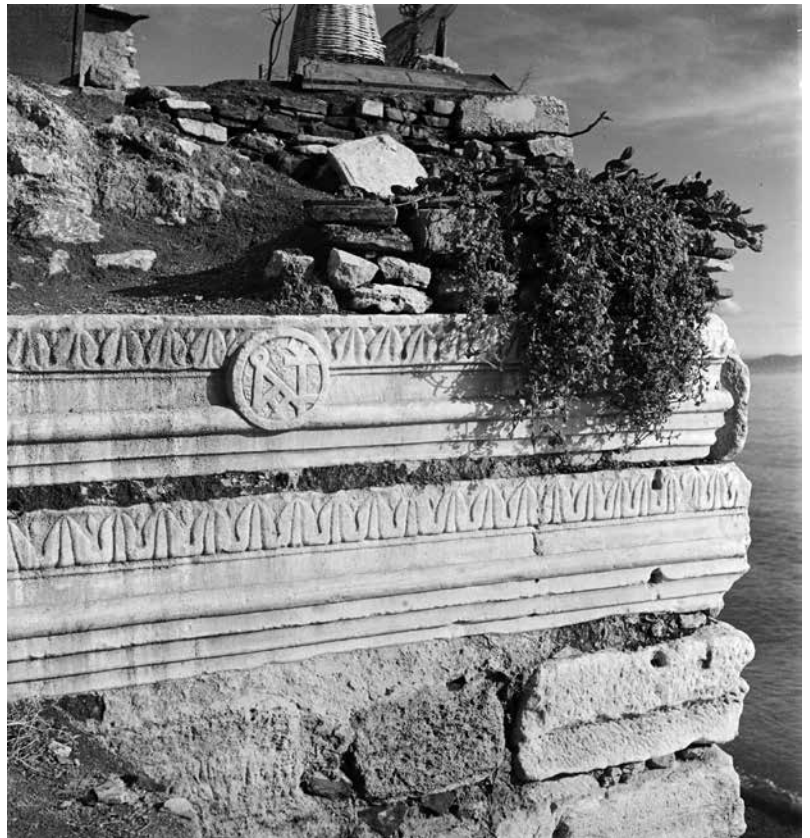
ler bir grubunu da Bizans eserlerinin teşkil ettiği yedi gruba ayrılmıştır (Aykaç, 2021:346). Ayasofya, Küçükayasofya, Kalenderhane, Fethiye gibi camiye dönüştürülmüş Bizans kiliseleri ile Süleymaniye, Şehzade, Fatih Camileri ve Topkapı Sarayı Müzesi Saray Mutfakları gibi anıtların acil onarımları için Encümen tarafından Maarif Vekâletinden bütçe talep edilmiş olduğu görülür (Aykaç, 2021:342). Yine Erken Cumhuriyet döneminden itibaren Vakıflar İdaresi bünyesinde bulunan Bizans yapıları onarılmıştır. Bu onarımlar bazı açılardan bugünkü koruma anlayışına ters düşen uygulamalar içerse de yapıların büsbütün kaybedilmemelerini, ayakta kalmalarını sağlamaları açısından önemlidir. Cumhuriyet'in devraldığı kültür varlıklarının korunmasına ilişkin kanuni düzenlemeler ise 1906 tarihli *Âsâr-ı Atika Nizamnamesi*'ne dayanır. Bu kanuni düzenleme, 1973 yılında 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu yürürlüğe girinceye kadar geçerliliğini sürdürür. 1923 yılında, bir sivil toplum kuruluşu olan Turing Kurumu, İstanbul'da bulunan Türk ve Bizans tarihi ve mimari eser ve hatıralarının, özetle İstanbul'a özgü tüm güzelliklerin, İstanbullular ve hükümet tarafından korunmasını sağlama amacıyla kurulur. İstanbul *Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti*'nin devamı olan dernek 1942 yılında Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ismini alarak bugünkü yapısına kavuşur (Durukan, 2004: 45).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında arkeolojik kazı ve araştırmaların odağında ise Sultanahmet Bölgesi vardır. Yirminci yüzyıl başında bölgenin büyük bir bölümünü etkileyen İshakpaşa Yangını (1912) Bizans araştırmaları açısından bir kırılma noktası olmuş; Osmanlı İmparatorluğu'nun son on yılında İstanbul'un Bizans geçmişini kazmak ve belgelemek konusunda harcanan çaba (Abi, 2021), Cumhuriyet döneminde Hipodrom, Zeuksippos Hamamları, Büyük Saray Kompleksi ile ilişkili yapılarla sürdürülmüştür (Aykaç, 2021:340). Bundan başka, 1929'da Theodore Macridy tarafından Fenâri İsa Camii'nde ve 1930'da Bodrum Camii'nde kazılar yürütülür⁴.

Mübadele sonrası çıkan siyasal ve ekonomik sorunlarla mesafeli olan Türkiye-Yunanistan ilişkileri de 1930'da Ankara'da imzalanan Dostluk Antlaşması ile çözümlenir ve iki ülke yakınlaşırlar (Demirözü, 2007: 87). 1931'de Amerikan Bizans Enstitüsü'nün kurucusu Thomas Whittemore, Halil Edhem Eldem'in önemli katkıları ile Ayasofya'da çalışmak için izin almış; Atatürk'ün 1930'ların başında geliştirmeye başladığı eski eserleri koruma politikası Ayasofya onarımlarının geniş arka planını oluşturmuştur (Durak, 2023: 86-87). Whittemore'un çalışmalarının üçüncü yılında yapının hem Hristiyanlık hem de Müslümanlık açısından sembolik değeri göz önüne alınarak müzeye dönüştürülmesine karar verilir (Aykaç, 2021:342). Böylece insanlığa yeni bir ilim müessesesi de kazandırılacaktır (Diker, 2019:4). Müzeye dönüşen Ayasofya'da fotoğraf çekmenin yasak olması ile ziyaretçilerin şemsiye, baston, fotoğraf makinası gibi eşyalarını vestiyere bırakmak zorunda olmaları dikkat çekicidir (Durak, 2023: 99).

1930'lar İstanbul'unun Bizans mimari mirasının belgelenmesi ve anlatımında özellikle bahsedilmesi gereken isimler arasında: Rum topograf Miltiadis I. Nomidis, Fransız topograf Jacques Pervititch, Robert Kolej öğrencisi Nicholas V. Artamonoff (*Resim 3*) ve Sovyet mimarlık tarihçisi N.I. Brunoff'u da saymak gerekir.⁵ 1935-1938 arasında Sultanahmet arastası ve çevresinde gerçekleştirilen kazılar sonucunda günümüzde Büyük Saray Mozaikleri olarak bilinen mozaik döşemeli bir peristilli avlu bulunmuş; bununla birlikte İstanbul Belediyesi yangın bölgesinde yavaş yavaş inşaat izinleri vermeye de başlamıştır (Aykaç, 2021:344). Ayasofya'nın müzeye dönüşümünün ardından Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Alfons Maria Schneider avluda kazı yaparak II. Theodosius Ayasofyası'na ait anıtsal girişi bulur (Schneider, 1941).

Resim 3. 1930'lara ait N. V. Artomonoff fotoğrafında Bukoleon Sarayı'ndan bir detay: Iustinianus'un (527-565) monogramı görülmektedir.

Dönemin Bizans mirasına karşı yaklaşımını göstermesi açısından İnönü'nün gezerken gördüğü bir Bizans yapısını merak etmesi üzerine İstanbul Üniversitesi'ne bir Bizans uzmanı Steven Runciman'ın davet edilmesi ve 1942'de ders vermeye başlaması ilginçtir (Durak, 2023:116). On sene sonra, 1952'de Paolo Verzzone ile başlayıp, Doğan Kuban, Metin Ahunbay, Ayla Ödekan ile devam eden İTÜ ekolü de Bizans yapılarının koruma ve mimarlık tarihi disiplinleri çerçevesinde araştırılması bakımından önem taşır.

İstanbul'un imarı 1930'ların başından itibaren gündemdedir; bu gündem doğrultusunda 1933 senesinde açılan yarışmaya davet edilen üç yabancı şehircilik uzmanı arasından Herman Elgötz'ün projesi başarılı bulunur (Doğusan, 2004: 26). Elgötz dışında, Martin Wagner 1935-1938 yılları arasında şehircilik uzmanı, Gustav Oelsner de 1939-1948 yılları arasında Bayındırlık Bakanlığı'nda şehircilik ve imar işleri danışmanı olarak çalışır (Doğusan, 2004: 39). Ancak, 1939'da uygulamaya konan İstanbul'un ilk imar planı, 1936-1950 arasında İstanbul Belediyesi'nde uzman olarak çalışan Henri Prost tarafından hazırlanmıştır (Doğusan, 2004: 40). Bu plan doğrultusunda 27 Şubat 1943'te açılan Atatürk Bulvarı erken Cumhuriyet döneminin Tarihi Yarımada'daki ilk büyük imar faaliyetidir (Resim 4). 1940'ların başlarında, bazı anıtların yanı sıra birçok konutun yıkılmasıyla sonuçlanmış; yeni yapıların hacim, oran ve parsel boyutları büyümüştür. Genişletilmiş yollar aynı zamanda daha fazla motorlu taşıtı davet ederken, sürekli yeni bina ve tesislerin inşası, bölgedeki eski konut dokusunu daha da değiştirerek; mahallenin demografik ve sosyal statüsünü de sonraki yıllarda büyük ölçüde farklılaştırmıştır (Esmer, 2020:

307). Bulvarın açılması esnasında Bizans dönemi eserlerinden Sekbanbaşı İbrahim Ağa'nın yıkılışlarında Türkiye'nin Bizans çalışmaları konusunda önde gelen kişilerinden olacak genç Semavi Eyice tarafından günbegün takip edilmiştir (Durak, 2023:120).

Topkapı Sarayı Yerleşkesi ile yangın bölgesinin bir kısmının Prost planında arkeolojik park olarak düzenlenmesi önerilmiştir (Aykaç, 2021:338). Ancak Koruma Encümeni plan hazırlanırken görüşlerinin alınmaması ve çeşitli yanlışlar içerdiği gibi nedenlerle planın iptal edilmesi ve gerekiyorsa yeni plan hazırlanması yönünde görüş bildirir (Aykaç, 2021:348). Prost hipodromun da cumhuriyet meydanı olarak düzenlenmesini ve batısına adliye sarayı inşa edilmesini öngörmüştür (Özler, 2007: 85). Adalet Sarayına yer açmak için İbrahim Paşa Sarayı'nın mehterhâne kısmının yıktırılması ile beraber Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Alfons Maria Schneider Adliye Sarayı inşaat alanında kazılara başlar (Aykaç, 2021:346). Kazıda Azize Euphemia'nın kilisesi ve *martyrion*'unun ortaya çıkması üzerine Whittimore kalıntıları taşımayı önermiş; ancak Ayasofya Müzesi Müdürü Ramazanoğlu'nun "*devlet eliyle freskleri taşımak ve diğer kalıntıları yok etmekle İstanbul'da ne Bizans ne de Türk eserlerinin korunmasının mümkün olmayacağını*" belirten tavrı ile kalıntılar taşınmamıştır (Aykaç, 2021:350). Buna ilaveten yine alanda gerçekleştirilen İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Rüstem Duyuran başkanlığındaki kazıda ise geç antik döneme tarihlendirilen Antiokhos ve Lausos Saraylarına ait kalıntılar ile Hipodrom'un basamakları ortaya çıkar (Resim 5). Kalıntılara rağmen Adliye Sarayının Sultanahmet'te inşa edilmesi yönünde alınan Bakanlar Kurulu kararının ardından proje

Resim 4. Haliç'ten Valens Kemerini ve çevresinin görünümü (2019).

için açılan yarışmayı Sedad Hakkı Eldem ve Emin Onat kazanırlar; inşaat 1951 yılında başlar (Aykaç, 2021:350).

1942'de İÜ Fen Edebiyat Fakültesi olarak kullanılan Zeynep Hanım Konağı yanar. Yangın sonrası yapılan kazıda Beyazıt A,B,C kiliseleri, beş sarnıç ve Orta Bizans dönemi konut mimarisini çağrıştıran yapı kalıntıları ortaya çıkar (Fıratlı, 1951; Altuğ,2021:366). 1945 yılında Kariye ile Fethiye'nin güney yapısı da müze olarak kullanılmak üzere *Maarif Vekâleti*'ne devredilir. 1947-1958 yılları arasında Kariye Camii'nde Whittimore, Rice ve Underwood tarafından araştırma-belgeleme-onarım çalışmaları yürütülür.⁶

Prost'un Sultanahmet Arkeoloji Parkı projesi, önceleri bölgedeki Osmanlı dönemi anıtsal yapıları ve konut dokusu ile kamulaştırma problemleri ve kazılar için gerekli masraf nedeniyle uygulamaya geçmez. Daha sonra İstanbul'un fethinin 500. yılı kutlamalarıyla değişen koruma öncelikleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sembolik merkezi olan Sultanahmet'in geç antik ve Bizans dönemini öne çıkaracak olması nedeniyle ikinci plana atılır (Aykaç, 2021:350). Albert Gabriel parkın kurulabilmesi için o yıllarda yeni kurulmuş olan UNESCO'ya yazar ve aynı zamanda 1948'de Paris'te düzenlenen VI. Uluslararası Bizans Araştırmaları Kongresi'ndeki bildirisinde durumu açıklar (Pinon, 2010:295). Bu bildiri sonrasında konferansın genel sekreteri André Grabar, bu parkın sadece Bizans değil tüm medeniyetleri araştırmak için önemli olduğunu UNESCO'dan destek alınabileceğini İnönü'ye yazmış ve olumlu dönüş almıştır (Aykaç, 2021:354). 1949 yılında, 500. yıl için onarım kapsamına alınan yapılar arasında Ayasofya Müzesi, Tekfur Sarayı, Bodrum Camii, Kariye Camii ve Aya İrini de vardır.

3.2. 1950-1973 arası

İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin bölgede güçlenmesi ABD'yi tedirgin eder; Türkiye ABD'nin Truman doktrini çerçevesinde Marshall Planı olarak adlandırılan ekonomik yardım politikasına 1947'de dahil olur (Kongar, 1999: 458). ABD ile olan politik ve ekonomik yakınlaşmanın arttığı ve Türkiye'nin NATO'ya da girdiği Demokrat Parti iktidarının 1950'de başlaması ardından Prost'un sözleşmesi yenilenmez ve planlarının değerlendirilmesi için yeni bir komite oluşturulur (Aykaç, 2021:354). 1951'de ise Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) kurulur. Eski Eserleri Kuru-

ma Encümeni bu kurula bağlı yerel bir danışma organı olarak varlığını sürdürür.

1952'de arkeoloji parkı için incelemelerde bulunmaya gelmek isteyen UNESCO yetkilileri dönemin hükümeti tarafından reddedilince desteklerini geri çekerler (Aykaç, 2021:354). Demokrat Parti hükümeti UNESCO heyetinin gelmesini önleyerek, Türkiye'deki eski eserleri koruma politikasındaki değişimi başlatmıştır. Sultanahmet 1953 yılında arkeoloji parkı ilan edilir. Ancak GEEAYK'ın ilan ettiği arkeoloji parkı Prost'un önerisinden oldukça farklıdır. Sınırları daralan park, Prost'un Açık hava müzesi yaklaşımından da uzaklaşmıştır. Zaten şehrin adı da artık Konstantinopolis değil İstanbul'dur.⁷

1953 yılında İstanbul'un yeni Belediye Sarayı Saraçhane'de inşa edilirken temel kazısı sırasında oldukça geniş bir alana yayılmış mozaikler ortaya çıkar (Duyuran, 1954). Yeterli belgeleme yapılmadan parçalar halinde müzeye kaldırılan mozaikler, 2000 yılında Aya İrini'nin atriumuna taşınır (Altuğ, 2021: 370). Adliye, Üniversite ve Belediye Sarayı'nın, kentin tarihi merkezine inşa edilmeleri daha sonraki yıllarda daha geniş yollar, ek binalar, daha hacimli, daha derin temelli otel ve işyerlerinin önünü açmıştır (Saner, 2022: 65). Aynı zamanda bu yapıların inşaatları sırasında ortaya çıkan kalıntıların korunması konusundaki samimiyetsizlik ortaya serilmiş ve yapılar da kütle ve gabarileri ile eski kent çekirdeğinin iddialı hatalarına örnek teşkil etmişlerdir (Saner, 2022: 65).

Resim 5. 1950'lerdeki kazılarda ortaya çıkan Hipodrom'un basamakları (negatif log 7783 P Dumbarton Oaks Fotoğraf Arşivi)

1950'lerin ilk yarısında Feridun Dirimtekin'in Marmara ve Haliç Surları'nda yaptığı çalışma ve iki kitabına da deniz surlarının belgelenmeleri ve araştırılmaları açılarından değinmek gerekir (Dirimtekin 1953 ve 1956). 1955 yılında X. Uluslararası Bizans Tetkikleri Kongresi'nin İstanbul'da toplanacak olması üzerine, önemli bazı Bizans eserlerinin onarımları gündeme gelir. Kongreden önce Arif Müfit Mansel'in önergesi üzerine Bizans eserlerinin kongre üyelerine gösterilebilecek şekilde tamir ve tanzim edilmesinin zaruri olduğu belirtilir.⁸ Bu amaçla kongreden hemen evvel Aya İrini, Fethiye, Bodrum, Fenari İsa, Kariye, İmrahor ile Küçük Ayasofya Camileri ile Tekfur Sarayı'nda basit onarımlar yapılır (Altınyıldız, 1997: 94).

1956-60 yılları arasında İstanbul'da Menderes İmarı olarak bilinen kapsamlı faaliyetler yürütülmüş; beş ana ulaşım aksı kullanıma açılmıştır (Arslan Çinko ve Eres, 2018: 558). Bunlardan ilki Londra Asfaltı, bir diğeri ise Sirkeci-Florya arasındaki sahil yoludur. Bu yol ile birlikte, tarihi kent merkezinin Marmara sahilleri ve Haliç ile bağlantısının kurulması hedeflenmiştir. Saraçhane'den Edirnekapı'ya kadar uzanan aksta açılan Fevzipaşa Caddesi, Beyazıt'tan Aksaray'a uzanan aksta genişletilen Ordu Caddesi ile devamında açılan Vatan ve Millet Caddeleri, Menderes'in imar programının temel ayaklarını oluşturmuştur (Arslan Çinko ve Eres, 2018: 558-559). Vatan Caddesi, üzerinde yapılan yüksek yapılar, büyük bloklar, idari binalar ile o güne kadar ülkede yapılmış en geniş (Vatan Caddesi 60 m, Millet Caddesi 50 m genişlikte) yollardan birisi olmuş; Kara Surları üzerinde açılan bir geçit ile cadde sur dışıyla bağlanmıştır (Arslan Çinko ve Eres, 2018: 559). 1956-1957'de Ordu Caddesi'nin genişletilmesiyle yıktırılan Simkeş Han'ın altında Theodosius Taki'na ait önemli miktarda parça bulunurken, Beyazıt Hamamı'nın temellerinde de Theodosius Sütununa ait kabartmalı mermer parçalar görünür duruma gelmiştir (Altuğ, 2021:372).

Kara Surları'ndan bir parça da aralarında olmak üzere pek çok eserin yıkılmasıyla sonuçlanan, mahalle dokusunun, kentsel doku oran ve ölçeğinin değiştiği, kentsel bellekte büyük bir kopmaya neden olan bu imar faaliyetleri aynı zamanda bugün Kennedy Caddesi olarak adlandırılan sahilyolunun geçirilmesiyle Tarihi Yarımada'nın tüm Marmara sahilinin denizle olan doğal ilişkisini bozmuştur. Böylece, Bizans döneminden yirminci yüzyıla erişen şehrin en önemli karakteristik özelliklerinden biri kaybe-

dilmiştir. Aslında Marmara Sahili'ne demiryolunu takip eden bir otoyol açma fikrinin öncülüğünü 1933'te davet edilmiş şehircilik uzmanı Elgözt yapmaktadır; ancak yolun bölgenin tarihi ve doğal güzelliğini bozmamak için, tünellerle geçilmesini öneren uzmanın önerisinden 23 sene sonra yol Emin Onat danışmanlığında yer üstünde açılmıştır (Doğusan, 2004: 26).

1960-1967'de Saraçhane'de İngiliz sanat tarihçisi Prof. Dr. Martin Harrison ve arkeolog Nezih Fıratlı'nın yürüttüğü kazılarda Aziz Polieuktos Kilisesi'nin büyük kısmı ortaya çıkarılmıştır.⁹ 1966-1978 yılları arasında da Kalenderhane Camii'nde Doğan Kuban ve C. Lee Striker tarafından bir kazı-araştırma ve onarım faaliyeti yürütülmüştür.¹⁰ Yine İstanbul'da 1960'lardaki çalışmalarıyla bilinen ve öğrencileri arasında Yıldız Ötügen, Lioba Theis, Neslihan Asutay gibi önemli Bizans uzmanlarının bulunduğu sanat tarihçisi ve arkeolog Horst Hallensleben'in İstanbul'un Bizans mimari mirasına katkısı önemlidir.

3.3. 1973 sonrası

1974'te UNESCO'ya bağlı sivil toplum kuruluşu olan ICOMOS, Kültür Bakanlığı'na bağlı olarak Türkiye'de de kurulur. Böylece Türkiye koruma konusunda etkin bir rol oynayan, uluslararası öneme sahip kuruluşun içinde yer alabilme imkânını bulmuştur. 1977'de ilk kez yayımlanan İstanbul'un Tarihsel Topografyası adlı kapsamlı çalışmasıyla eski Alman Arkeoloji Enstitüsü müdürü mimar ve arkeolog Wolfgang Müller-Wiener'i İstanbul'un Bizans ve Osmanlı mimari mirasına katkılarıyla anmak gerekir. Elbette 1982'de Kariye Camii üzerine doktora çalışmasını tamamlayan ve yakın geçmişte kaybettiğimiz Robert Ousterhout'dan da Bizans mimari mirası söz konusu olduğunda bahsedilmelidir.

1985 yılında Tarihi Yarımada içinde dört alan UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne girer. Ayasofya, Sultanahmet Camii ve Topkapı Sarayı'nı kapsayan ve "Sultanahmet Arkeolojik Parkı" olarak adlandırılan bölge, Süleymaniye Külliyesi ve onu çevreleyen ahşap Osmanlı mahallesi, Zeyrek Camisi (Pantokrator Kilisesi) ve onu çevreleyen ahşap Osmanlı mahallesi ile Kara Surları, İstanbul'un Roma, Bizans ve Osmanlı geçmişini simgeleyen kültür varlıkları olarak Dünya Mirası olarak tanımlanmıştır.

1983 yılında, daha önce 1973 yılında kabul edilmiş olan 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu yerine daha kapsayıcı olan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu yürürlüğe

girer. Eski eser sözcüğünün uluslararası kavrama daha yakın olarak kültür varlığı olarak değiştirildiği görülmektedir. GEEAYK ise yerini 1983 yılında Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları ile Bölge Kurullarına bırakır. 1987’de bölge kurullarının ismi “Koruma Kurulları” olarak değiştirilir.

İBB Başkanı Dalan’ın 1984’te Haliç’te gerçekleştirmiş olduğu yıkımlarda Cibali, Ayakapı, Fener, Balat, Ayvansaray gibi tarihi semtlerin zamanla kıyı şeridi boyunca gelişen dokusu parçalanmış; sahil şeridinde tanımsız boşluklar oluşmuştur. Böylece hem Marmara hem Haliç’te ciddi müdahaleler gören, kentin kültürel ve arkeolojik mirasının başlıca bileşenleri olan Deniz Surlarının ayakta kalan bölümleri ciddi koruma sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Doğal etkenler, kent planlamasında alınan kararlar, yapılan uygulamalar, yasal, yönetsel, ekonomik ve sosyal nedenlere bağlı koruma sorunlarının tehdit ettiği Deniz Surları, arkeolojik ve peyzaj değerleri göz önünde bulundurulacak yakın çevreleriyle bütünleşik koruma yaklaşımlarına ihtiyaç duymaktadır (Semiz, 2020: 57). Bu konudaki önemli yakın zamanlı tehditlerden biri de Fatih Belediyesi’nin Sur-u Sultani bölgesinde artık olmayan İncili Köşk, Şevkiye Köşkü ve Balıkhane Kasrı gibi yapıların ‘yeniden inşası’ projesine ilişkin Koruma Kurulu’nun verdiği onaydır. Bu onay Danıştay tarafından söz konusu alanın Dünya Kültür Mirası Listesi’nde olması sebebiyle bozulmuştur.

Dünya Mirası Listesi’ne girmelerinin ardından, 1986 yılında İBB, İstanbul Kara Surları’nın belgelenmesi için ihale açar. Kültür varlıklarının saptanması, kentsel koruma, peyzaj düzenleme projeleri geliştirilmesi ve bir pilot uygulama yapılması planlanır. Ancak pilot uygulamanın yapıldığı Belgradkapı’da yürütülen uygulama uluslararası kabul edilen normlardan uzak kalmış; çok fazla bütünleme yapılmış ve harabe

estetiği, özgünlük gibi kriterler dikkate alınmamıştır (Tanyeli, 2007:47) (Resim 6).

1991-1994 yılları arasında sur ögelerinin Dünya Mirası ölçütlerine göre korunması ve sunumu için İBB, İTÜ Mimarlık Fakültesi’nden bilimsel destek istemiştir. Prof. Metin ve Zeynep Ahunbay tarafından yürütülen bu çalışmada kazı, belgeleme, malzeme analizleri ve yeni malzemelerin seçimi, hasarların saptanması ve yapılacak koruma müdahalelerinin tanımlanması hassasiyetle tamamlanmıştır. Yedikule’de ikibuçuk yıl süren çalışma kapsamında MT 01’den MT 05 kulesine kadar olan bölümde temizlik, kazı ve onarımlar yapılabilmıştır (Ahunbay ve Ahunbay, 2000).

1990’da yazdığı “*T’Agiasmata tēs polēs/Şehrin Ayazmaları*” kitabıyla, Makriköy (Bakırköy)’lü, Niko Acemoğlu, İstanbul’un ayazmaları hakkında yazılmış tek toplu kaynakla şehrin Bizans mimari mirasına katkıda bulunur (Atzemoglou, 1990). 1992’de Sultanahmet Ceza ve Tevkif Evi adıyla Hazine adına kayıtlı taşınmazın, 49 yıllığına, Sultanahmet Turizm A.Ş.’ye tahsisi ile başlayan süreçte Cezaevi otele dönüşmüş; otele gelen ek yapı Büyük Saray kalıntılarının üzerine oturtulmuştur. Müteakip olarak yapılan kazılardaki buluntular uzun süredir hava şartlarına açık bir biçimde beklemektedir (Çakmak, 2018) (Resim 7).

3.4. 2000’ler

2000’li yıllarda Tekfur Sarayı, Zeyrek, Fenari İsa, Eski İmaret, Fethiye, Kariye, Vefa Kilise, Atik Mustafa Paşa Camileri gibi Bizans yapılarının onarımları, daha önceki yıllardaki projersiz uygulamalardan farklı olarak hazırlanan analitik rölöve, detaylı restitüsyon ve restorasyon projeleri doğrultusunda yapılmaya başlanmıştır. İmar faaliyetleri açısından önem taşıyan bir değişiklik de 2005 yılında yürürlüğe giren “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Varlıkların Yenilenerek

Resim 6. İstanbul Kara Surları, Belgrad Kapı, 19. Yüzyıl sonunda Sebah-Joallier fotoğrafında ve pilot proje uygulaması sonrası 1990’larda görülmektedir.

Resim 7. Sultanahmet, Ayasofya'nın güneyinde Büyük Saray kalıntıları (2020).

Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması"na ilişkin 5366 sayılı kanundur; "Yenileme Kanunu" birçok tarihi alanın dönüştürülmesinde kilit rol oynar (Esmer vd, 2023). Bu yasa ile Bakanlar Kurulu, "kentsel yenileme alanları" belirleyebilirken, geleneksel planlama sisteminin aksine yerel yönetimlere (belediyelere) bu alanlar üzerinde büyük yetki vermektedir. Tarihi Yarımada içinde belirlenen Sulukule, Ayvansaray, Süleymaniye gibi yenileme alanları koruma disiplini açısından olumsuz örnekler olarak tartışılmaktadır (Resim 8-10).

2004-2014 arasında Marmaray ve Metro inşaatları dolayısıyla yapılan kurtarma kazıları, Tarihi Yarımada'nın yerleşim tarihini Neolitik Çağ'a kadar geri götürmüştü; bunun yanında 5.-11. yüzyıllar arasına tarihlenen, çeşitli tip ve boyutta 37 batık gemi, Theodosius limanına ait kalıntılar ile pek çok küçük buluntu kent, gemi teknolojisi ve günlük yaşam hakkında pek çok yeni bilgi sağlamıştır.¹¹ 2021'de İBB'nin başlattığı iki çalışma yine kentin Bizans katmanını açtı-

sından önem taşır; bunlar Çatladıkapı'daki Bukoleon Sarayı Kazısı ve restorasyonu ile Saraçhane'de Agios Polyuktos Kazısı'dır.

4. Sonuç Yerine

Cumhuriyet dönemi içinde Bizans mimari mirasına yaklaşım incelendiğinde, erken dönemdeki araştırmaların seküler ve bilime önem veren gelişmiş devletler arasında yer alma isteğiyle desteklendiği görülmektedir. İstanbul'un fethinin 500. yılı kutlamalarının planlanmaya başlanmasıyla birlikte koruma önceliklerinin değişmeye başladığı ve aslında İstanbul'un Bizans geçmişinin çok ön plana çıkarılmak istenmediği anlaşılmaktadır. Adliye Sarayının kalıntılara rağmen Sultanahmet'te inşa edilmesine yönelik alınan Bakanlar Kurulu kararı, ya da 1952'de UNESCO heyetinin arkeolojik park için inceleme isteğinin geri çevrilmesi bu görüşü destekler. Elbette yirminci yüzyıl boyunca şehrin Bizans geçmişi güncel politikadan da etkilenmiştir. Zira, Türkçe'ye Bir Tutam Baharat ismiyle çevrilen "Πολιτική Κουζίνα/Politiki Kouzina" (2003) filminde anlatıldığı gibi İstanbul mutfağı siyasi bir mutfaktır.

Türkiye'de kentlerin tarihsel karakterini korumak amacıyla bilinçli çabalar 1960'lı yılların ikinci yarısında başlar; dolayısıyla İstanbul'un çok katmanlı şehir dokusunun nasıl korunacağı cumhuriyetin ilk yıllarında çok da bilinmez (Kuban, 2001: v). Ancak İstanbul'un 1950'lerden sonra çok hızla ve kontrolsüz olarak büyümesi, çevre ölçeğinde korumanın yasaya 1973'te girmesi, 1980'lerde neoliberal politikaların hakim olmaya başlaması gibi faktörler sonucu tüm katmanlar çoğu zaman eşit ölçüde korunamamış; geçmişte olduğu gibi bugün de yol, imar çalışmaları, rant, ideolojik ve politik görüşler çoğu zaman kültür mirasının korunmasının önüne

Resim 8. Ayvansaray Yenileme projesi kapsamında maskelenen Heraklius Suru (Mayıs 2023).

geçmiştir. Ayasofya ve Kariye'nin yakın zamanda müzeden camiye dönüşümleri de buna örnek olarak verilebilir. Her iki yapıda da bütün toplulukların mirasa eşit erişim hakkı kısıtlanmaktadır. Oysa UNESCO dini mirası "kültürlerin yakınlaşmasına ve halklar arasındaki uyumlu ilişkilere katkıda bulunmanın" bir yolu olarak görmektedir.¹² Yedikule'deki İmrahor İlyas Bey Camii'nin ısrarla çatısı örtülerek bütünlenmek istenmesi başka bir örnektir. Oysa bu yapı olduğu haliyle dondurularak arkeolojik park olarak konservasyon ve restorasyon çalışmaları yapılabilir; tüm katmanlarıyla evrensel bir değer olarak İstanbul'da sergilenebilirdi.¹³ Yine İstanbul'da ayakta kalan bir Bizans sarayı olarak Tekfur Sarayı'nın bir arkeolojik eser için çok fazla ölçüde bütünlenmesi de olumsuz bir örnek oluşturmaktadır. Yapıya verilen çini müzesi işlevi de uzun geçmişi içinden bir dönemin özellikle seçilmesi açısından olumsuzdur.

Bugün gelinen noktada, 2015'den itibaren, İstanbul'da iki adet üniversite bünyesinde kurulmuş olan Bizans çalışmaları merkezi bulunmaktadır (URL_1, ve URL_2). Bilimsel çalışmalar yürütmek üzere kurulan bu araştırma merkezleri, Bizans kültürünün gözde kalıntılarını barındıran İstanbul'a araştırmacıları çekmek, bu alanda yetişmek isteyen öğrenciler için burs imkânları sağlamak, bilimsel yayınlar yapmak ve toplantılar düzenlemek gibi görevler üstlenerek toplumda farkındalığı arttırmak ve Bizans geçmişinin korunmasını sağlamak konusunda çaba göstermektedirler. Örneğin, Azize Euphemia'nın Sultanahmet'teki kilisesinin, yakın dönemde restorasyon ve konservasyon çalışmaları tamamlanmış ve bu konuda bir yayın yapılmış ancak hala müze olarak ziyaretçiye açılmamıştır (Akyürek, 2022). Yine üniversiteler de Bizans mimarlığı, sanatı üzerine hem lisans hem de yüksek lisans düzeyinde öğrenci yetiştirmekte ve bu alanda uzman yetişmesine katkıda bulunmaktadırlar. Bu uzmanların kentsel ve mimari projelerde yer bulması ve kentin çok katmanlı mirasına yaklaşırken farklı disiplinlerin bilgi ve tecrübelerinden yararlanılması gerekir. Sosyal medyadaki "Byzantine Legacy" hesabından paylaşımlar yapan ve alanın birçok uzmanını buluşturan David Hendrix de Bizans mirasının tanıtımı üzerine etkili çalışmalar yapmaktadır.

Yirminci yüzyılda yaşanan büyük imar hareketleri, nüfusun katlanarak artması, buna bağlı olarak küreselleşme ile birlikte rant değerinin artması, Tarihi Yarımada'nın kentin idari, ulaşım, aktarma merkezi olması, yeni inşaatların yarattığı olumsuzluklar şehri tüm katmanlarıyla

birlikte etkilemiştir. İstanbul için tüm değişimlere rağmen hala fiziksel varlığını koruyan pek çok katman vardır, bunların içinde bir tanesi de bu yazının konusunu oluşturan Bizans katmanıdır (Resim 11). Bizans mirasını içinde bulunduğu doğal ve yapıli çevreden tamamen soyutlamak mümkün olmadığından, kentle ilgili yapılan tüm müdahaleler doğrudan veya dolaylı olarak Bizans mirasına da etkilemektedir. Aslında İstanbul'un tarihsel karakterinin korunması demek, bütün bu köklü değişimlerin içinde değişmeyen oluşları saptayarak, bugünün fiziksel çevresi içinde yaşamalarını sağlamak demektir (Kuban, 2001, s.3). Gelecekte bugüne kadar ulaşan tüm varlık ve katmanların uluslararası tüzüklerin kararları ve önerileri göz önünde bulundurularak birlikte ele alınması ve korunması ve böylece İstanbul'un kendini tüm katmanlarıyla sergileyebilmesi umulmaktadır. ■

Mine Esmer, Doç. Dr., FSMVÜ Mimarlık ve Tasarım Fakültesi

Resim 9. Ayvansaray Yenileme projesi kapsamında yapılan bitkilendirme ve Kara Surları ilişkisi görülmektedir. Bitkilerin tarihi duvarın dibine kadar yaklaşması sakıncalıdır (Mayıs 2023).

Resim 10. Ayvansaray'da Hançerli Hamam altında bulunan, Blahernai Sarayı'na ait set duvarı ve günümüzde mevcut sergilenme biçimi (Mayıs 2023).

Resim 11. Arcadius Sütunu güncel durumu (İsmail Enes Doğan, Mayıs 2023).

Notlar

1. Detaylı bilgi için bkz: Berger, A. (2000) "Streets and Public Spaces in Constantinople", *Dumbarton Oaks Papers* 54, s. 161-172, doi:10.2307/1291837.
2. Detaylı bilgi için bkz: Karaca, Z. (2006). İstanbul'da Osmanlı dönemi Rum kiliseleri (4. baskı.), YKY, İstanbul.
3. Rahmi Ali, 18.11.2021, Cumhuriyet/Kitap.
4. Detaylı bilgi için bkz: Talbot Rice, D. (1933). Excavations at Bodrum Camii 1930. The Messel Expedition. Byzantion, 8(1), 151-174.
5. Macridy, T., (1964). The Monastery of Lips, the Burials of the Palaeologi, DOP, Vol 18, XXIII, 253-277.
6. Bu kişiler ve çalışmalarına ilgili olarak bkz:
 - Brounoff, N. (1926), "Rapport sur un voyage a Constantinople", REG 39, Librairie Ernest Renoux, Paris, pp.1-30. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
 - Nomidis, M. (1958) "Rapport Preliminaire des Travaux Executes dans une Eglise Byzantine (Kilise-Camii)", Notre Dame d'Ephese 2, vol.8, pp.14-19. Available at: [https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?p=1&dil=1&q=&fq\[\]=-kunyeBirlikelikKN_str:O/3541](https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?p=1&dil=1&q=&fq[]=-kunyeBirlikelikKN_str:O/3541) (accessed 12 December 2022).
 - Pervititch, J. ve Ersoy, S. (2000) Jacques Pervititch sigorta haritalarında İstanbul: İstanbul in the insurance maps of Jacques Pervititch, [İstanbul]: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
 - Varinlioğlu, G. ve Artamonoff, N. V. I. (2013). Artamonoff: Bizans İstanbul'u imgeleri, 1930-1947 (1. baskı.). İstanbul.
7. Underwood, P. A. (1967). The Kariye Djami. London: Routledge & Kegan Paul.
8. İstanbul (Not Constantinople)", sözleri Jimmy Kennedy'ye ve müziği Nat Simon'a ait olan 1953 tarihli bir şarkıdır. Konstantinopolis'in Osmanlılar tarafından fethinin 500. yıl dönümünde yazılmıştır. Sözler mizahi bir şekilde Konstantinopolis şehrinin resmi olarak İstanbul olarak yeniden adlandırılmasına gönderme yapar.
9. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 22.4.1955 gün ve 369 sayılı kararı.
10. Harrison, R., & Firath, N. (1969). Saraçhane kazıları. Discoveries at Saraçhane.
11. Striker, C. L., Kuban, D., & Berger, A. (1998). Kalenderhane in Istanbul: The buildings, their history, architecture, and decoration ; final reports on the archaeological exploration and restoration at Kalenderhane Camii, 1966-1978. Mainz: P. von Zabern.
12. Öztuncay, B. (2007) *Gün Işığında İstanbul'un 8000 Yılı: Marmaray Metro Sultanahmet Kazıları*, Vehbi Koç Vakfı Yayınları, İstanbul.
13. UNESCO World Heritage Centre, Heritage of Religious Interest: UNESCO Initiative on Heritage of Religious Interest, <https://whc.unesco.org/en/religious-sacred-heritage/>.
14. Yapı ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Kudde, E., & Okçuoğlu, T. (2021). *Stoudios monastery in Istanbul: History, architecture and art* (First edition.). İstanbul: Koç University, Stavros Niarchos Foundation Center For Late Antique and Byzantine Studies.

Kaynaklar

- Abi, C. (2021) "I. Dünya Savaşı ve İşgal Sırasında Bizans Arkeolojisi (1914-1923): Yıkım, Keşif ve Koruma", İstanbul'dan Bizans'a 1800-1955 Yeniden Keşif Yolları, Ed. Brigitte Pitarakis, Pera Müzesi Yayını, İstanbul, s.40-55.
- Atzemoglu, N. (1990). T'Agiasmata tēs polēs. Athēna: Rēsos.
- Ahunbay, M. ve Z. Ahunbay, (2000), "Recent Work on the Land Walls of Istanbul: Tower 2 to Tower 5," *Dumbarton Oaks Papers* 54, s.227-239.
- Ahunbay, Z. (2021) "Dünya Mirası İstanbul Kara Surları'nda Koruma Çalışmaları", İstanbul Surları Projesi (<https://istanbulsurlari.ku.edu.tr/>), erişim tarihi: 25 Temmuz 2023.
- Akyürek, E. (2022). *Azize Euphemia ve İstanbul'daki kilisesi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Altunıldız, N. (1997) *Tarihsel çevreyi korumanın Türkiye'ye özgü koşulları (İstanbul 1923-1973)*, İTÜ FBE, Doktora Tezi.
- Altuğ, K. (2021) "İstanbul'un İmar Sürecinde Bizans'ı Gazetelerde Keşfetmek", İstanbul'dan Bizans'a 1800-1955 Yeniden Keşif Yolları, Ed. Brigitte Pitarakis, Pera Müzesi Yayını, İstanbul, s.360-389.
- Anastasiadou, M. (2012) "İstanbul Rumlarının Kültürel Varlığı: Değerlenme ve Gelişme Tahayüülleri", İstanbul Rumları Bugün ve Yarın, İstos Yayın, İstanbul, s. 199-206.
- Arslan Çinko, M. ve Eres, Z. (2018) "İstanbul'da 20. yüzyılda kentsel ölçekteki değişimler: Millet Caddesi ve yitirilen anıt eserler", *Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu* (31 Ekim-2 Kasım, İstanbul) içinde (ss. 555-576), İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.
- Avcı, S. N. (2021) "Samatya, Hacı Hüseyin Ağa Mahallesi, 1222 adada cephe rehabilitasyon ve koruma önerileri", Yayınlanmamış YL Tezi, FSMVÜ, LEE.
- Aykaç, P. (2021) "Yangın Mahali'nden Arkeoloji Parkı'na Sultanahmet Bölgesi'nde Erken Bir Kentsel Arkeolojik Koruma Deneyimi (1912-1953)", İstanbul'dan Bizans'a 1800-1955 Yeniden Keşif Yolları, Ed. Brigitte Pitarakis, Pera Müzesi Yayını, İstanbul, s.336-359.
- Çakmak, A. (2018) "Sultanahmet Arkeolojik Parkı Kapsamında Bulunan 58 Ada 1-2 Parselin Mevcut Durumu ve Koruma Mevzuatı Açısından Değerlendirilmesi", Yayınlanmamış YL Tezi, FSMVÜ LEE.
- Demiröz, D. (2007) *Savaştan Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Diker, H.F. (2019) "Ayasofya: Bir İktidar Öyküsü", İnci Arslanoğlu için Bir Mimarlık Tarihi Dizimi, (Derleyenler: T.E. Altan, S.E. Ekinci), ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara.
- Dirimtekin, F. (1953). *Fetihten Önce Marmara Surları*, Kanaat Matbaası, İstanbul.
- Dirimtekin, F. (1956). *Fetihten Önce Haliç Surları*, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- Doğusan, G. N. (2004) İstanbul «İmarı»:1956-1960, İTÜ FBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Durak, K. (2023) Türkiye'de Bizans Çalışmalarının Serüveni/The Odyssey of Byzantine Studies in Turkey, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Durukan, İ. (2004) *Türkiye’de Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Sonrası Kültür Mirası Korunmasının Gelişimi ve Uygulama Sorunları*, İTÜ FBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Duyuran, R. (1954) “Belediye Sarayı Mozaikleri”, *Arkiitekt* 9-12, s.166-170.
- Esmer, M. (2020) “Transformation of the Urban Cultural Landscape through the Perspective of a Family Mansion: Mebus Münir Bey Mansion in Süleymaniye.” In *Cities and Cultural Landscapes: Recognition, Celebration, Preservation, and Experience*, edited by G. Bailey, F. Defilippis, A. Korjenic, and A. Čaušević, 298-315. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Esmer M., Kasmı, R., Dabanlı, Ö., Kudumovic, L., and Cesur, S. (2023, basımda) “A critique of the scope, methodology, and impact of the urban renewal project at Tarlabasi in Istanbul”. *Proceedings of 6th Heritage Forum of Central Europe* (16-18 Haziran, 2021), Krakow, Poland, s.371-391.
- Fıratlı, N. (1951) “Découverte de trois églises byzantines a Istanbul”, *Cahiers Archéologiques* 5, s.163-178.
- Frangopoulos, D. (2012) “Sonuç Konuşması”, İstanbul Rumları Bugün ve Yarın, İstos Yayın, İstanbul, s. 237-248.
- Kuban, D. (2001) *Türkiye’de Kentsel Koruma Kent Tarihi ve Koruma Yöntemleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Madran, E. (2002) *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800- 1950*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Mamboury, E. (1953) *The Tourist’s Istanbul*, English Edition, translated by: Malcolm Burr, Çituri Biraderler Basımevi, Galata, İstanbul.
- Millas, A. (1996) *Sfragides Konstantinopoleos: Evories Agiatis Arhiepiskopis*, Ekdosi Sillogou “Mnimosini”, Atina.
- Öktem, K. (2010) “Ulus, Zaman ve Mekân: Türkiye ve Yunanistan’da Toponomik Politikalar”, *Sözde Masum Milliyetçilik*, Ed. Herkül Millas, Kitap Yayınevi, İstanbul, s.155-168.
- Örs, İ. R. (2012) “‘Şehir’ Diaporası: Atina’da Yaşayan İstanbullu Rumlar”, İstanbul Rumları Bugün ve Yarın, İstos Yayın, İstanbul, s. 193-198.
- Özler, Ş. (2007) *Cumhuriyet Dönemi İstanbul Planlama Raporları 1934-1995*, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi, İstanbul.
- Perouse, J.F. (2012) “İstanbul Rumlarının Mekânsal ve Belleksel İzleri: Fatih İlçesi Örneği”, İstanbul Rumları Bugün ve Yarın, İstos Yayın, İstanbul, s. 73-82.
- Pinon, P. (2010) “The Archaeological Park”, Ed: F. Cana Bilsel ve Pierre Pinon, *From the Imperial Capital to the Republican Modern City: Henri Prost’s Planning of Istanbul (1936- 1951)*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, s. 289- 304.
- Saner, T. (2022) “Eski İstanbul Peyzajında 20. Yüzyılın Ortalarından Üç Modern Bina, Üç Kazı Alanı ve ‘Koruma Samimiyeti’”, *Sanat Tarihi Defterleri 19*, Ege Yayınları, İstanbul.
- Semiz, N. (2020) İstanbul Kent Arkeolojisinin Önemli Bir Bileşeni: Deniz Surları, *Mimarlık* 412, s.57.
- Schneider, A. M. (1941) *Die Grabung im Westhof der Sophienkirche zu Istanbul*, Istanbul Forschungen, no: 12, Berlin.
- Tanyeli, G. (2007) “İstanbul Karasurlarında 1986-1990 Yılları Arasında Yapılan Onarımlar”, *Uluslararası Karasurlarının Korunması İçin Uygun Yaklaşım ve Yöntemler Sempozyumu*, İstanbul, 20-22 Ocak, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 47-52, 49.
- Yesayan, Z. (2023) *Silahtar Bahçeleri*, çev: Sarin Akbaş, Aras Yayıncılık, İstanbul.

İnternet Kaynakları

URL_1_ <http://byzantinestudies.boun.edu.tr/>

URL_2_ <https://gabam.ku.edu.tr/>

An Overview of Architectural Heritage of the Byzantine Era in Republican Istanbul

This article explores Istanbul’s architectural heritage during the Republican period, focusing on the Historical Peninsula as the physical border. Beginning with a historical and social background, the article presents Byzantine studies in Istanbul through research, excavation, and repair. In addition, it highlights important researchers of the field, legal frameworks, and non-governmental organizations. The article is divided into four parts: the single-party state, the period from 1950 to 1973, between 1973-2000, and after 2000. After the establishment of the republic in 1923, having emerged from war and occupation, Istanbul has seen a decline in population and its architectural and urban fabric was worn out. Excavations made during the occupation revealed a small portion of the City’s history, which offered unique information untouched in all its layers. Although this fact is obvious, even in the 2000s, the new findings along the Republican period continue to be surprising. In Kuban’s view, the Historic Peninsula’s urban texture complied with the topographic data until the second half of the nineteenth century; however, except for some monumental structures, the physical appearance of different periods has not been preserved. In mid 15th century, the Ottoman conquest caused a significant change in the city’s cultural, demographic, and physical structure, and the Byzantine urban texture mostly disappeared in the process until the 20th century. In addition to a number of buildings, a number of other items were conveyed, such as holy springs, obelisks, and columns, ruins, spoliated elements in Ottoman buildings, some toponyms, and partly the relationship between physical and the built environment. Despite the city’s constantly changing street texture and residences, the main directions and monuments have remained as constant landmarks. Among the monuments of reference, Byzantine churches are important for conveying to us the scale, proportion, construction techniques, materials, and styles of their periods. As for the Greek Orthodox churches in the neighborhoods, despite their renovations in the nineteenth century, they still maintain the same structure and location as they did since the Byzantine Era. Additionally, the city walls play an important role in defining the city’s silhouette. Further, Greek culture, as depicted in Sait Faik’s stories from the 1930s, is one of the key elements linking Istanbul’s Byzantine past to its present. According to an examination of the approach to the Byzantine architectural heritage during the Republican period, the early research was influenced by the desire to be part of a developed state that prioritized secularity and scientific progress. With the preparations for the 500th anniversary of the conquest of Istanbul, however, the state’s conservation priorities began to change, and the Byzantine past of Istanbul became less important. As a result of major town planning acts, the exponential growth in population, the increase in real estate value, globalization and neoliberalism, the historical peninsula as the city’s administrative, transportation, and transfer center, and new constructions, the city has been impacted in many ways over the past century. Consequently, construction works, profit margins, and ideological views have taken precedence over cultural heritage preservation. The Byzantine layer, which is the subject of this article, is one of the many layers that have survived all the changes in Istanbul. Keeping Istanbul’s historical character means identifying the unchanging entities among all these radical changes and enabling them to live in the physical environment of today. Since it is impossible to abstract a single layer, all entities and strata that have survived to this day must be considered and protected together, taking into account the recommendations and decisions of international charters.